

Kako sem postal Čehoslovak

MIKOLA RJABČUK

Poletne počitnice smo vsako leto preživljali v improvizirani počitniški hiši; dovolj veliki, s štirimi sobami in ločenima vhodoma. Bila je to hiša našega starega očeta in matere, v okolici Lucka. Tam nas je bilo veliko: moj brat in oče, moji bratrance, njihovi starši ter seveda dedek in babica, ki sta invazijo stoično prenašala in se je celo iskreno veselila. Dnevi so bili dolgi in sončni in življenje brezoblačno. Uživali smo v brezskrbnosti, se zalagali z njo za celo življenje, plavali v reki, lovili ribe, tekali za žogo, plezali po drevesih in si do poznih nočnih ur ob ognjišču s pečenim krompirjem pripovedovali srhljive zgodbe.

Imel sem petnajst let in se nisem preveč ukvarjal s politikom. V naši počitniški hiši nismo imeli niti televizije in, kar je najpomembnejše, sploh je nismo potrebovali. V nasprotju z nami so starši in dedek poslušali glasove iz starega radia, pomešane z lažnivo propagando. In ne glede na to, kako smo bili zaposleni z lastnimi pomembnimi opravki, smo čutili, da se v svetu, ki nam je bil nerazumljiv in nezanimiv, dogaja nekaj hudega. V našo zavest so z vseh strani prodirale umazane besede kot so »ulimat«, »sovjetska nevarnost« in »kontrarevolucija«. Čutili smo, da so to prav tiste besede, zaradi katerih so naši starši napeti in prisiljeni v molk ali spremembo teme vsakič, ko se jim približamo. Bili so sovjetski državljani, mi pa njihovi sovjetski otroci in zelo očitno si niso želeli, da bi slišali njihove politične razprave. Slutili smo, da se na Češkoslovaškem in v okolici dogaja nekaj slabega, nekaj, kar bi se lahko vsak trenutek razvilo v vojno, ne glede na to, kako nesmiselno je to zvenelo pod milim nebom sredi rajskih poletnih počitnic.

In ko je sovjetska vojska vkorakala na Češkoslovaško, smo videli naše starše povsem potrte – kot da bi bili tudi sami Čehoslovaki, njihova vlada je padla, državo so spet okupirali tujci. Neverjetno pa je bilo, da nas njihova pozicija ni prav nič presenečala.

Naši starši niso bili disidenti, ampak – tako kot večina zahodnih Ukrajincev – nikoli niso čutili posebne simpatije niti do Sovjetov niti do Moskve ali komunizma. Kot večina zahodnih Ukrajincev so kazali navidezno lojalnost do režima, ko je bilo potrebno sodelovati v njegovih obredih. V zasebnih pogovorih, v vsakdanjem življenju niso varčevali s pikrimi besedami v zvezi z vlado, sistemom in celotnim sovjetskim režimom. Kot običajni starši nas niso želeli vzgojiti v profesionalne antisovjete, obsojene na nevarne konflikte s policijskim redom. Z nami se niso nikoli pogovarjali o politiki, prav nasprotno, tem pogovorom so se želeli na vsak način izogniti. Vendar smo v njihovih nehotenih replikah, gestah, grimasah in spontanah reakcijah na uradno propagando čutili globok odpor do sistema in njegovega simboličnega šunda.

*

Že v zgodnjih šolskih letih, ko sem se začel zanimati za hokej, sem opazil, da niti oče niti stric ne navijata za zvezdniško in nepremagljivo sovjetsko ekipo. Pravzaprav sta vedno navijala za nasprotnike, enkrat za Švede, drugič za Fince, tretjič celo za brezupne Švicarje. In jaz, brez kakršnekoli propagande, sem razumel najpomembnejše: to ni naša ekipa. Skupaj z očetom, stricem in vsemi

prijatelji sem jim iz dna duše privoščil poraz. In ko se je to zares zgodilo, ko je čudežna češkoslovaška ekipa raztreščila Sovjete na svetovnem prvenstvu leta 1969, smo medleli od sreče. Jokali smo se, se objemali in poljubljali, v tistem trenutku smo bili Čehoslovaki, čutili smo zadoščanje za tanke na ulicah Prage in za horde vojakov Muravjova na ulicah Kijeva, za Baturin in za Poltavo, pa za lakoto triintridesetega, za vse, vse, vse.

V nekaj letih sem hitro zrasel in, zdi se mi, celo malo dozorel. V zadnjem razredu šole sem že imel vpogled v majav *samizdat* in druge ilegalnosti. Seveda to mojim staršem ni bilo najbolj po godu, zato sem, kolikor sem lahko, svojo podtalno dejavnost skrival. Literaturo mi je dobavljala Irina Kalinec, ki je ravno takrat delala na moji šoli. K poučevanju je niso pustili niti blizu, a ji je tudi na skromnem knjižničarskem položaju uspelo voditi aktivno razsvetljensko ali, kot je to formulirala sama, pridigarstvo delo.

Zanimivo je, da med besedili, ki sem jih dobival, niso bila samo dela Ivana Džube, Valentina Moroza, Jevgna Sverstjuka in Vjačeslava Čornovila, ampak tudi češkoslovaške publikacije iz obdobja praške pomladi, na primer ukrajinski koledar za leto 1968 in dvomesečnik *Duklja* iz slovaškega Prešovega (ki ga vzhodnoslovaška ukrajinska manjšina izdaja še danes). Dobil sem še nekaj lepih knjig te iste založbe, na primer zbrana dela Bogdana Igorja Antoniča in Volodimirja Vinničenka s ključnimi literarnokritičnimi predgovori.

Založnik *Duklje* je v tistem obdobju poleg avtorjev, ki so bili v Ukrajini prepovedani, tiskal tudi prevode najzanimivejših čeških in slovaških avtorjev ter osnovnih gradiv praške pomladi. Iz teh je bilo razvidno, da na Češkoslovaškem ni bilo nikakršne kontrarevolucije, ampak je bil to precej pošten (in dokaj naiven, kot sem razumel pozneje) poskus, da bi zgradili »socializem s človeškim obrazom«. Ti dokumenti so imeli zame posebno vrednost, saj se je vedno več mojih tovarišev vračalo iz vojske z opranimi možgani; med lekcijami iz politike so jih prepričali, da je bila intervencija na Češkoslovaškem nujna, saj naj bi nemška vojska pravkar nameravala prečkati mejo, izdajalski kontrarevolucionarni urad v Pragi pa naj bi jih k temu spodbujal.

Moj naslednji protisovjetski korak je bilo učenje češkega in slovaškega jezika. (Slovaščina je ukrajiniščini bližje, zato je šla lažje v uho.) Cilj je bil jasan: brati knjige in tisk praške pomladi v izvirniku. Vir teh izvirnikov niso bili samo znanci; nekatera dela si lahko dobil v knjižnici ali celo v provincialnih knjigarnah *Družba*, kjer so s prahom prekrita dela Ivana Klíme in Miroslava Holuba ležala poleg zbranih del Ho Ši Minha in Jumžžagina Cedenbala.

Sovjeti so avgusta 1968 iz neznanega razloga uvedli dodatno cenzuro na knjige in tisk s Češkoslovaške. To so storili šele po tem, ko so njihovi tanki že okupirali državo in dodatno cenzuriranje dejansko ni bilo več potrebno. Birokratska inercija in okornost sovjetskega sistema sta imeli svoje prednosti. Na to komično dejstvo sem se spomnil šele trinajst let pozneje, ko so Sovjeti na enak način dodatno cenzuro na poljske knjige in časopise uvedli šele po tem, ko je general Wojciech Jaruzelski razglasil vojno stanje in skladno s tem tudi strogo cenzuro. Seveda, bolje pozno kot nikoli.

Sovjeti so avgusta 1968 iz neznanega razloga uvedli dodatno cenzuro na knjige in tisk s Češkoslovaške. To so storili šele po tem, ko so njihovi tanki že okupirali državo in dodatno cenzuriranje dejansko ni bilo več potrebno. Birokratska inercija in okornost sovjetskega sistema sta imeli svoje prednosti. Na to komično dejstvo sem se spomnil šele trinajst let pozneje, ko so Sovjeti na enak način dodatno cenzuro na poljske knjige in časopise uvedli šele po tem, ko je general Wojciech Jaruzelski razglasil vojno stanje in skladno s tem tudi strogo cenzuro. Seveda, boljše pozno kot nikoli. Naj Gospod nekje tam blagoslovi *post factum* sovjetske ideologe in birokrate za njihovo neumnost in nespretnost.

Na kratko, naj Gospod nekje tam blagoslovi *post factum* sovjetske ideologe in birokrate za njihovo neumnost in nespretnost. Dvomi namreč, da bi sicer v mladih letih prebral Hrabala, Vaculíka, Škvoreckega in Kundero. In zagotovo ne bi prevajal besedil konceptualista Ladislava Nováka, ki smo jih izdali v samozaložbi v obliki lepe knjižice, z ilustracijami Vlodka Kaufmana.

*

Odmevna češkoslovaška normalizacija iz začetka 70. let je imela svojo ukrajinsko različico, ki je bila naperjena proti ukrajinskemu buržoaznemu nacionalizmu. Njen vrhunec so bile politične aretacije med letoma 1972 in 1973, številne čistke v kulturno-izobraževalnih institucijah in nadaljnje zategovanje vijakov rusifikacije. Osebni kontakti med ukrajinskimi, češkimi in slovaškimi intelektualci, ki so bili vzpostavljeni v 60. letih, so se dejansko pretrgali. O teh stikih nisem takrat vedel praktično nič, sem pa razumel, da se niti Duklja niti ukrajinske knjige z vzhodne Slovaške v lvovski oblasti ne bi mogle pojaviti brez pobude Ukrajincev iz Prešovega, Košic ali Bratislave.

Šele zdaj, ko so bila objavljena pisma in spomini ukrajinskih in čeških disidentov tistega časa, lahko cenimo neformalne stike med Prago in Kijevom, še posebej izjemno vlogo, ki so jo odigrali Zina Genik-Berezovska in drugi češkoslovaški državljani ukrajinskega izvora; emigranti z vzhodne Slovaške in potomci antiboljševiških emigrantov iz 20. let 20. stoletja.

Češkoslovaška je bila prva tuja država, ki sem jo obiskal, in sicer takoj, ko sem lahko v času perestrojke med letoma 1987 in 1988 šel iz Sovjetske zveze. V Pragi, kjer sem se trudil govoriti češko, so me imeli za Poljaka. V Bratislavi, kjer sem se trudil govoriti slova-

ško, so me imeli za Jugoslovana. Začuda ni nihče pomislil, da sem Ukrajinec ali Sovjet, ali, bog ne daj, Rus. Vedel sem, da so bili v sovjetski vojski, ki je leta 1968 Čeha »osvobajala« od Čehov, poleg Rusov tudi številni Ukrajinci. Med njimi bi lahko bil tudi sam, če bi se rodil nekaj let prej. Bog me je obvaroval te osebne sramote, ki pa ostaja nacionalna sramota.

*

V Pragi in Bratislavi sem spoznal nekaj prijateljev ter jim pripeljal celo torbo prevratne literature, saj je bilo to zares redko in zelo kratko obdobje v zgodovini, ko je bil politični režim v moji državi zmernejši in liberalnejši kot v njihovi. Pili smo pivo v Pragi in belo vino v Bratislavi in kolegom sem pripovedoval neverjetne stvari o besedilih, ki se tiskajo povsem legalno, o temah, o katerih se govori povsem odprto, in o množičnih akcijah, ki so organizirane brez vladnih dovoljenj in policijske represije.

Moji prijatelji so si želeli, da bi perestrojka dosegla tudi njih, in jaz sem trdil, da jih bo. To je bil zares čas velikih pričakovanj in upanja vlivajoče vzhodnoevropske solidarnosti, ki je še ni dosegel pokvarjeni cinizem Chiraca, Schröderja in Verheugena.

In ko je perestrojka čez leto dni dosegla tudi Prago, se je izkazala za veliko, lepo in neverjetno, tako kot zmaga hokejske reprezentance leta 1969. To je bila zares žametna revolucija, mehka trdost, moč nemočnih. In spet sem se za kratek, vendar neverjetno srečen trenutek, počutil kot Čeh.

Na začetku decembra sva z novinarskim kolegom dobila priložnost za obisk Varšave. Dogovorila sva se za intervju z Adamom Michnikom pri njem doma. Lastnik je zamujal. Njegova družina naju je pogostila s čajem in ponavljala: »Adam bo zdaj zdaj tu.« In je zares prišel; poskočno se je zaletel v naš mir, medleč od sreče je kričal svežo novico, ki smo jo nekako pričakovali vsi: »*Wypierdoliłi Ceaușescu!*«

To je bil eden najsvetlejših trenutkov njegovega življenja, uresničenje najglobljih sanj: njegova ekipa je premagala nepremagljivo pošast, to je bilo zmagoslavje šibkih nad impotenco močnih.

Ne vem, koliko Romunov, Čehov in Slovakov se je z Ukrajinci poistovetilo nekaj let nazaj, v času naše revolucije dostojanstva, tako imenovanega Euromaidana. Vem samo to, da Evropa obstaja tam, kjer obstaja občutek solidarnosti. Vidimo jo v Varšavi, Vilni, Rigi, Talinu. In srčno rad bi verjel, da vznikna tudi nekje v Budimpešti, Pragi in Bratislavi. Toda tudi če je tam, tako kot v Stari Evropi, zaradi duševnega in drugega preobilja izginila, mi ni žal, da sem bil svoj čas Madžar, Romun in Čehoslovak.«^x

PREVOD: GANNA KYRMYZA

Mikola Rjabčuk je pisatelj in novinar ter eden vidnejših ukrajinskih intelektualcev. Je tudi ustanovitelj najpomembnejše ukrajinske revije za kulturo in misel, Krytyka, v kateri je prvotna verzija članka tudi izšla. Reviji se zahvaljujemo za ponovno objavo, avtorju pa, da ga je revidiral za naše bralce.

FOTOGRAFIJA: IRMOJOHNNY/WIKIMEDIA COMMONS